

Research Article

Sharhin Waƙar ‘Wutar Kara Izan Masu ‘Diya’ ta Yahaya Bala Sama’ila Sauwa

Dano Balarabe Bunza (Ph. D.)*

Department of Nigerian Languages Usmanu Danfodiyo University, Sokoto

Article History

Received: 10.01.2021

Accepted: 21.01.2021

Published: 07.02.2021

Journal homepage:

<https://www.easpublisher.com>

Quick Response Code

Tsakure: A cikin wannan takarda mai suna ‘Sharhin Waƙar Wutar Kara Izan Masu ‘Diya’ ta Yahaya Bala Sama’ila Sauwa an yi sharhin waƙar ta fuskar babba da ƙananan jigogin da suka fito a cikin waƙar ta fuskar tallata ɗan takara a matsayin babba da kuma ƙanana da suka haɗa da yabo ta fuskoki daban-daban da habaici da zambo, kuma haɗi da addu’a. Takardar ta ci gaba da sharhin salailan da ke cikin waƙar da suka haɗa da kamancen fifiko da na daidaito da salon dabbantarwa da na abuntarwa da na aron kalmomin Larabci da na Turanci. Takardar ta kawo salon kinaya da kuma amfani da karin magana kamar yadda aka tsinta a cikin waƙar da aka yi sharhi mai suna ‘Wutar Kara Izan Masu ‘Diya’ ta Yahaya Bala Sama’ila Sauwa.

Muhimman Kalmomi: Waƙa; Sharhi; Wutar Kara; Sauwa.

Copyright © 2021 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution **4.0 International License (CC BY-NC 4.0)** which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

GABATARWA

Masana da manazarta rubutattun waƙoƙin Hausa irin Hiskett [1] da Furniss [2] da Abdulkadir [3] da Amin [4] da Birniwa [5] da Dangambo [6] da Yahya [7] da Sa’id [8] da Bunza [9] da Yakawada [10] da wasu da ba sai an ambaci sunayensu a cikin takardar ba, sun yi nazari tare da sharhin waƙoƙin Hausa daban-daban. Wasu daga cikinsu sun mayar da hankali ga waƙoƙin sarauta, wasu na jama’a, wasu na sana’a, wasu na ban dariya, wasu kuma na siyasa kamar yadda wannan takarda za ta yi sharhin waƙar siyasa mai suna ‘Wutar Kara Izan Masu ‘Diya’ wadda Yahaya Bala Sama’ila Sauwa ya rubuta domin tallata ɗan takara, mai neman kujerar gwamnan jihar Kebbi mai suna Ibrahim Muhammadu Mera Argungu (Chiroman Kabi). Masana ba su bar waƙoƙin siyasa suddan ba tun daga na jamhuriya ta farko zuwa yau face sun sami abin da suka yi tsokaci kansa dangane da jigo ko salo ko zubi da tsarin wata waƙar siyasa daga cikin waƙoƙin da marubuta suka kattaba. Jam’iyyun siyasa da ‘yan takara hajoji ne da ke buƙatar a tallata su ga jama’ar da abin ya shafa saboda, siyasa jama’a ke yin ta kuma, abu ce da ke buƙatar a tallata ga jama’a. A sanadiyyar tallar ce jama’a ke amincewa da jam’iyya da ɗan takaran da ake talla. Kamar kowace sana’a, siyasa sana’a ce ga wasu mutane domin da ita suke samun abin yin lalurorinsu. Wasu mutane ba su iya kowace sana’a ba face siyasa.

Takardar za ta bayyana abin da aka tsinta a cikin waƙar, mai alaƙa da sharhin da aka yi na jigo da salo. A cikin sharhin da za a yi, za a yi sharhin jigo (babban saƙo) tare da tubalan da aka gina shi da su (ƙananan saƙonni) da kuma salailan da marubucin ya yi amfani da su a cikin waƙarsa. Babu shakka maganar Yahaya ta raɗa wa waƙar suna gaskiya ce cewa, wutar kara izan masu diya ce domin, izan wutar kara ba a ɗagawa ga murhu. Idan aka ɗaga aka bar wutar kuwa, ƙarshen wuta mutuwa.

Takaitaccen Tarihin Yahaya Bala Sama’ila Sauwa

An haifi Yahaya Bala Sama’ila Sauwa a garin Sauwa ta Karamar Hukumar Mulkin Argungu da ke cikin masarautar Argungun jihar Kebbi ranar Larba a shekarar 1982. Yankakken sunansa Yahaya, Bala kuma laƙabi ne da ke nuna ranar da aka haife shi wato, Wanda aka Haifa ranar Larba. A ɗayan ɓangaren kuma, Sama’ila sunan yayansa Ne. Sunan mahaifinsa Muhammadu Lawwali, sunan mahaifiyarsa A’ishatu Lawwali. Asali Lawwali Babarbare ne ta ɓangaren iyayensa, Hali da Zainab kuma su ne kakannin Yahaya Na ɓangaren uwa. Sunan mahaifan mahaifin Yahaya su ne, Baidu da Barinda (wadanda Yahaya ke matsayin jika gare su) kuma Barebari Ne. Wannan ya tabbatar da cewa, Yahaya Babarbare asali ne kuma, Bakabe a ɓangaren mahaifiyarsa. A wannan shekara ta 2020 Yahaya Na da shekara arba’in da biyu a duniya.

An sanya Yahaya makarantar firamare ta garin Sauwa (Sauwa Model Primary School) a shekarar 1988. Bayan ya kammala karatunsa na firamare a 1994 ya zarce zuwa makarantar sakandare ta garin Kamba (G.S.S. Kamba) a shekarar 1994 kuma ya kammala a shekarar 2000. Yana kare karatun sakandare sai ya wuce zuwa School of Nursing Sokoto daga 2001 zuwa 2004. Yahaya ya fara aikin gwamnati a shekarar 2005 a asibitin Sir Yahaya da ke garin Birnin Kebbi har zuwa 2009. Daga nan ya sauya wurin aiki zuwa Jami'ar Fasaha da Kere-Kere ta garin Aliero a shekarar 2009. Ya yi aiki a asibitin jami'ar na tsawon wata uku zuwa huɗu. Yahaya ya koma asibitin gwamnatin tarayya da aiki (Federal Medical Centre) da ke Birnin Kebbi bayan baro Aliero a 2009. Ana cikin haka shugaban wurin ya ba shi damar zuwa karo karatu a makarantar da ke garin Kware ta jahar Sakkwato. Ya dauki tsawon shekara biyu yana karatun karo ilmin kula da masu tabuwar hankali a Kware daga 2013-2014. Tun kare karatunsa Yana nan yana aiki tare da F.M.C. Birnin Kebbi har zuwa yau [1987].

Allah ya kaddari Yahaya da yin aure a shekarar [11], sunan matarsa Malama Hadiza Labaran Kalgo. A halin yanzu yana da 'ya'ya uku, mata biyu (Zainab da Ummul Aiman) da namiji daya (Muhammadu Auwal). A fagen rubuta waƙa Yahaya bai gada ga kowa ba, ta ɓangaren mahaifansa. Baiwa ce da Allah ya ba shi domin shi Allah mai yin yadda ya so ne. Yahaya ya fara rubuta waƙa a shekarar 2004, idan ya rubuta yakan ba wasu sautin da yake son su rera sai dai ba su gamsar da shi yadda yake buƙata. Ganin ba a rera waƙoƙin yadda yake buƙata ya sa ya fara rerawa da kansa a shekarar 2007. Waƙoƙin Yahaya ba su yi fice sosai ba sai da aka fara siyasar ANPP da PDP a shekarar 2009. Kafin wannan lokaci ya rubuta waƙoƙi masu yawan gaske. Yanzu haka ya rubuta waƙoƙin da suka fi dari ɗaya. Shi kaɗai ke rubuta waƙoƙinsa ba tare da kowa ba, duk da yake yana da mai taimaka masa a salon kama-in-kama lokacin rerawa. Sunan mai taya shi rerawa, Zuwaira Sama'ila Kano sanannar mai rera waƙoƙin nan tare da Kabiru Classic. Haka kuma, duk lokacin da Yahaya ya rubuta waƙa zai rera waƙarsa ya watsa cikin al'umma sannan, Kano yake zuwa ya rera tare da mai taimaka masa, daga baya ya komo gida. A can ma studio (ɗakin rerawa) suke shiga su rera. A halin yanzu Yahaya na daga cikin mutane huɗu da ke rera waƙoƙinsu ta hanyar kama-in-kama duk da yake mai kama masa ba ta da ko kalma ɗaya ta kanta a cikin waƙar sai rerawa kaɗai. Bayan shi akwai Kabiru Classic da wani ɗan jahar Zamfara mai suna Kabiru Birnin Magaji da Habibu Bakura. Yahaya na tsage gaskiya komai ɗacinta ya faɗa a cikin waƙoƙinsa kamar yadda ya yi a cikin waƙar Chiroman Kabi da takardar za ta yi sharhi a kanta. Haka kuma, yana daga cikin mawaƙan siyasar jihar Kabi ko arewacin Nijerya baki ɗaya, musamman idan aka yi la'akari da irin salon rera waƙa na zamananci da yake amfani da shi mai suna kama-in-kama da amshi a cikin waƙa, wanda a da abin ba haka yake ba.

Tarihin Waƙar

Tarihin da za a kawo na waƙar shi ne wanda mawaƙin ya faɗa da bakinsa kafin rera ta. Ga abin da ya ce: "Assalamu alaikum al'ummar jahar Kebbi baki ɗaya. Ga Yahaya Bala Sama'ila Sauwa ɗauke da wata sabuwar waƙa mai suna 'Wutar Kara Izan Masu Diya'. Na yi wannan waƙa ne zuwa ga Alhaji Ibrahim Muhammadu Mera wato, Chiroman Kabin Argungu, mai neman tsayawa takarar kujerar gwamnan jahar Kebbi 2019. Ina miƙa godiya ta musamman zuwa ga Alhaji Abu Hali tare da tallafawarshi na yi wannan waƙar. Don neman ƙarin bayani sai a kira ta lambar waya kamar haka: 08068076503, a yi ta sauraro lafiya". Abin da zan ƙara kaɗai shi ne, mawaƙin da ɗan takarar masarauta ɗaya suka fito. Saboda haka, ina da fahimtar zuma ce ta yi wa kanta zaƙi a cikin waƙar. Haka kuma, takardar na da fahimtar cewa, da lauje cikin nadi ko kuma, mawaƙin ya yi nuni da cewa, yaƙin mutum gaban sarkinsa. Wannan ya faru saboda ɗan takarar basarake ne ga mawaƙin kuma, ƙasa ɗaya suka fito. Wannan ne dalilin da takardar ta hango na faɗin wannan maganar cewa, zuma ce ta yi wa kanta zaƙi.

Sharhin Jigo/Sakon Waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya'

Kowace waƙa na da saƙon da take ɗauke da shi da marubucinta ke son ya isar ga al'umma. Saƙo iri biyu ne, kamar yadda bayani ya gabata. Akwai babba da kuma ƙarami ko ƙanana a cikin waƙoƙi da dama. Kowace waƙa na ɗauke da babban saƙo ɗaya, sauran saƙonni kuma su kasance ƙanana. Ana kiran babban saƙon da waƙa ke ɗauke da shi, babban jigo ko muhimmin saƙo. Su kuma ƙananan jigogi ana kiran su ƙananan saƙonin da waƙa ke ɗauke da su ko tubalan ginin saƙo.

Babban jigo ko saƙon waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya' shi ne tallar ɗan takara. Mawaƙin ya faɗakar da mutane manufofi da halayen ɗan takaran ta fuskar tallata shi gare su. Dangane da ma'anar faɗakarwa an sami masana da dama sun tofa albarkacin bakinsu dangane da fahimtarsu na waƙa. Kafin ci gaba, za a kawo ma'anar jigo kafin ta talla domin jin abin da masana suka ce.

Ma'anar Jigo da Talla

Masana da yawa sun bayyana ma'anar jigo yadda suka fahimce shi sai dai za a taƙaita kawo na kaɗan daga cikinsu. Daga cikinsu akwai wanda ya ce "Abin da ake nufi da jigo shi ne saƙo, manufa, ko abin da waƙa ta ƙunsa, wato abin da take magana a kai" [12].

Daga cikin masanan wani kuma cewa ya yi "Jigo a fagen waƙa Yana nufin saƙo ko manufa ko bayani ko ruhin da waƙa ta ƙunsa wanda kuma shi ne abin da waƙar ke son isarwa ga mai sauraro ko karatu ko nazarin ta [13].

A wani wuri kuma, cewa aka yi, “jigo shi ne saƙo na musamman da marubuci ke ƙoƙarin bayyana wa jama’ a a ƙagaggen labari ko wasan kwaikwayo ko waƙa [17]”.

Talla kuma na nufin (i) yawo da kaya don sayarwa (ii) rubuta bayanin wani abu a jaridu ko maƙalu ko takarda a bango ko jikin wani abu, don neman mai saye (iii) bayyana sirrin wani [14].

A fahimtata, talla na nufin yawo da abin sayarwa kowane iri da bayyana amfaninsa da ingancinsa na gaskiya ga al’umma ba tare da bayyana aibinsa ba, wani lokaci har da sukar hajar wasu.

Bayan haka, ya dace a bayyana abin da siyasa ke nufi ganin tallar da ake magana ta siyasa ce. A wani wuri cewa aka yi (i) siyasa na nufin tafiyar da al’amurran jama’ a ta hanyar neman ra’ayinsu da shawarwari da su (ii) rangwame musamman a ciniki (iii) dabara ko wayo (iv) iya hulɗa da jama’ a [14].

Ga abin da wani ya ce dangane da ma’anar siyasa: “Siyasa wata hanya ce ta gudanar da zaɓaɓɓiyar gwamnati ta hanyar dimokaradiyya a ƙarƙashin tsarin mulkin ƙasa, inda za a zaɓi shugabanni masu tafiyar da ita a ƙarƙashin kafaffun jam’iyyu”.

A fahimtata, siyasa na nufin sha’anin gudanar da shugabancin al’umma da mutane ke zaɓar wa kansu waɗanda suke buƙatar su mulke su bisa amincewarsu, ba tare da an tursasa musu ba. Haka kuma ana iya cewa, siyasa sha’anin mulki ne na farar hula inda mutane ke zaɓar shuwagabanninsu ta hanyar jefa musu ƙuri’a, da ra’ayinsu ba tare da an sayi ƙuri’un ko satar su ba, idan har za a bi ƙa’idar zaɓe.

Jigon Tallar Dan Takara

A sha’anin siyasa jam’iyya da ɗan takara hajoji ne da ake tallar su ga jama’ a domin neman goyon baya a lokacin da ake gudanar da kamfen. Babban jigo/sakon waƙar “Wutar Kara Izan Masu Diya” shi ne Talla. Tallar kuma ba ta wata haja ba ce face ɗan takarar matsayin gwamnan jihar Kebbi. Haka kuma, ɗan takaran da ake nufi shi ne Ibrahim Muhammadu Mera Argungu (Chiroman Kabi) ɗan takarar gwamnan jihar Kebbi a shekarar 2019. A cikin tallar, mawaƙin ya tallata shi da wasu kyawawan manufofi da halaye a cikin waƙarsa. An tsinci hakan a cikin wasu baitoci kamar haka:

Sallama nikai al’umma na jaha tamu, ga ni nan da sabon launi kun ji ni,
Yahaya Sauwa ne da Zuwaira ta Kanon Dabo, za mu aika saƙon waƙa don nuni,
Abin da zan faɗi ban sa son raina ciki ba, gwargwadon fahimta ku tsaya ku yi auni,

Rashin sani ka sa kaza kwana bisa damma, safiya ta waye ta yi ƙwacen tsaba.

Ga Chiroma Ibrahim nan mai adalci, ya fito mu taru mu goya bayanshi,

Cigaban jihar Kebbi shi ne manufa tashi, wanda bai sani ba ka shakkar halinshi,

Bai shigo siyasa don tara kudade ba, tausayi wajen al’umma halinshi,

Taimako yake yi can baya ga al’umma, bai yi don siyasa da gwadin girma ba.

A baitin farko da aka kawo, layi na biyu mawaƙin na nufin saƙon waƙarsa shi ne nuni mai nufin tallar ɗan takara. A baiti na biyu kuma, mawaƙin ya fara faɗin ɗaya daga cikin halayen ɗan takaran, wato adalci mai nufin adili ne ba azzalumi ba. Biye da wannan a layi na biyu ya kawo manufar ɗan takaran ta buƙatar kawo cigaba a jihar Kebbi ba mayar da ita baya ba. Wata manufa ta bayyana a layi na uku ta cewa ba ya da manufar cin amanar jama’ a don ya tara kuɗi, a’a. Ya shigo siyasa da manufar samar da cigaba ba zaluntar al’umma ba kamar yadda bayani ya gabata a layi na biyun baiti na biyu da aka kawo. A cikin layi na uku har yanzu, mawaƙin ya ƙara tallata ɗan takarar da cewa tausayin al’umma na daga cikin halayensa. Domin tabbatar wa al’umma gaskiyar manufofi da halayen ɗan takaran da aka bayyana a cikin baitin, mawaƙin cewa ya yi a layi na ƙarshe, taimakon al’umma halin ɗan takaran ne domin tun babu siyasa yake taimakon al’umma kuma, bai yi saboda shigowa siyasa ko nuna na isa ba. Saboda haka, ana iya cewa, taimakon al’umma tamkar hali ne zanen dutse ga ɗan takaran. Ga wasu baitoci kamar haka:

Chiroma ɗan sarauta ne bai iya ƙarya ba, du’ abin da ya ce shi ne manufarshi,

Wanga lokaci kan talakawa ya waye, wanda bai da halin kirki mun bar shi,

Chiroma ka zamo ɗan gatan masu siyasa, jiharmu ba ka kullin sheri sai kishi,

Chiroma bai da girman kai don matsayi nashi, wanda ya’ ishe shi da fara’ a ya tarba.

Chiroma na da ilmin boko da na addini, mai yawan ibada mai tsoron Allah,

Mai sanin mutuncin jama’ a ne ɗan zaki, ba ya nuna ƙyamar jama’ a don daula,

Wanda duk ka hulɗa da Chiroma yana shaida, zantukanshi babu badala ko illa,

Kowane irin matsayi Chiroma ka dace, tunda adili kake ba mai zalun ba.

Kira nikai wajen talakawa ku tsaya ku jiya, kar ku je ku faɗa rame don naira,

Ku sa idon basira ku yi hangen ceton kai, mun dade muna shan wahala sun dara,

Za su zo sunai muna ƙaryar ƙare dangi, tunda yanzu ga shi siyasa ta fara,

Ku zaɓi wanda ke iya share muku kukanku, tunda kun gwada ba ku gane komai ba.

Baiti na uku mawaƙin ya bayyana wa al'umma wani halin ɗan takaran da cewa ba maƙaryaci ba ne kuma, hasali ma ɗan sarauta ne da aka san su da faɗar gaskiya komai ɗacinta domin shi kam kalamun wahid ne halinshi. Mawaƙin ya faɗa cewa kan talakawa ya waye, ba su zaɓar mai halin banza. Wani halin ɗan takaran shi ne, kishin kasa don haka ba yadda za a yi a same shi cikin masu kulla wa wani sharri balle kasarsa. Haka dai har yanzu an faɗi wani halin ɗan takaran da cewa, ba mai girman kai ba ne domin mutumin mutane ne, babu tsangwama tsakaninsa da al'umma sai fara'a da su a cikin al'amurran da ke tsakaninsu.

A baiti na huɗu an nuna ɗan takaran ba jahili ba ne a fannin boko da karatun addini, hasali ma, yana da tsoron Allah da yawan ibada domin neman yardar Allah. Ya san darajar jama'a kuma ba ya ƙyamar kowa domin ganin ya sami ɗaukaka fiye da su, domin mai ilmi ne ba jahili ba. Haka kuma ba mai maganganun banza ba ne (baɗala). Mawaƙin ya faɗi cewa Chiroma ya dace da kowane matsayi domin adili ne ba azzalumi ba.

Har yanzu, dangane da tallar ɗan takaran mawaƙin ya yi kira ga talakawa cewa, kar kwaɗayi ya ja su su zaɓi mai zaluntar su. Ya ce jama'a su tsaya su yi aiki da basirarsu domin su ceto kansu daga cutar da aka daɗe ana yi musu, kuma kar su koma aminta da ƙaryar da ake yi musu da rantse-rantsen banza da babu gaskiya a ciki, musamman idan siyasa ta zo. Ya ƙara da cewa, mafita ita ce, su zaɓi mai share musu hawaye daga koke-kokensu, kar su koma ga turke mai caɓo (kar su ƙara zaɓar masu zaluntar su), saboda sun sha zaɓe ana cin amanarsu. Idan aka dubi baitocin da aka kawo a sama babu shakka akwai tallar ɗan takara a ciki ta fuskar faɗar halayensa na kirki da manufofinsa na alheri. Babu shakka haja ta tallatu kuma, sai a ce wa al'umma, da rashin sani akan bar araha.

Kananan Jigogi/Sakonin Wakar

A nazarin waƙa kananan saƙonni su ake kira tubalan ginin jigo. Akan sami wasu saƙonni a cikin waƙa bayan babban saƙon da take ɗauke da shi. Ita ma wannan waƙa na ɗauke da kananan saƙonni da ke zaman 'yan rakiya ga babban saƙonta. Ga kananan jigogin da aka gano a cikin waƙar kamar haka:

Yabo Ta Fuskar Addini

Yabo na nufin faɗar wata kalma mai daɗi ga wani mutum da ya aikata wani kyakkyawan abu. Misali mutane na yabon mutum saboda wani taimako da ya yi musu [14]. Duk da haka ina da fahimtar cewa yabo na nufin furta daɗaɗan kalmomi zuwa ga wani ko wasu a sanadiyyar soyayya ko wani abin a zo a gani da ya aikata da ke nuna halinsa na kirki.

Addini kuma na nufin hanyar bauta wa ubangiji [15]. Addinin da wannan takarda ke nufi shi ne na Musulunci da ke nuna ɗan takaran musulmi ne. Mawaƙin ya yi yabo ga ɗan takaran, yabon da ya dace da shi ta fuskar riƙo ga addini gwargwadon hali tare da bin karantarwar Musulunci sawu da ƙafa. Ga abin da sha'irin ya ce:

Chiroma na da ilmin boko da na addini, mai yawan ibada mai tsoron Allah,
Mai sanin mutuncin jama'a ne ɗan zaki, ba ya nuna ƙyamar jama'a don daula,
Wanda duk ka hulɗa da Chiroma yana shaida,
zantukanshi babu baɗala ko illa,

Kowane irin matsayi Chiroma ka dace, tunda adili kake ba mai zalun ba.

Chiroma duniya ba ka ɗauke ta da girma ba, ka san rashi da samu Allah yay yi su,
Kai ba irin waɗanda ka nuna isar banza ba, in sun shigo cikin al'umma a gane su,
Waɗansu 'yan siyasa ba su da tsoron Allah, sun ɗau talakka tamkar bola a wurinsu,

Amma da lokaci na siyasa ya kankama, sai ɗai su zo da su aka yawon gararamba.

Tun farko a baitin da aka kawo mawaƙin ya faɗi cewa, ɗan takaran mai ilmin zamani ne da na addini kuma, mai tsoron Allah ne. Ya san mutuncin jama'a, yana darajanta su ba tare da ƙyama ba. Duk maganganunsa na hikima ne ba na wulaƙanta jama'a ba, hasali ma adili ne wanda ba mai zaluntar al'ummarsa ba. A baiti na biye mawaƙin ya faɗi cewa ɗan takaran bai ɗauki duniya bakin komai ba saboda ya san samu da rashi daga Allah suke, ba kamar wasu 'yan siyasa marasa tsoron Allah, masu wulaƙanta talakawa ba. A cikin baitocin da ke sama guda biyu akwai yabo ta fuskar addini da mawaƙin ya yi zuwa ga ɗan takaran da ya yi wa waƙa.

Yabo Ta Fuskar Halayen Kirki

Akan yabi mutum da halayensa na kirki, su kuma halayen banza sukar sa ake da su ta hanyar yi masa zambo. Wanda aka yaba da halayen kirki farin ciki yake yi, wanda kuma aka zarga da rashin kirki damuwa yake samu da faɗin rayuwa. Yahaya ya yabi ɗan takaran gwamnan jihar Kebbi na shekarar 2019 ta hanyar ambaton sa da halayen kirki kamar haka:

Chiroma na da ilmin boko da na addini, mai yawan ibada mai tsoron Allah,
Mai sanin mutuncin jama'a ne ɗan zaki, ba ya nuna ƙyamar jama'a don daula,
Wanda duk ka hulɗa da Chiroma yana shaida,
zantukanshi babu baɗala ko illa,

Kowane irin matsayi Chiroma ka dace, tunda adili kake ba mai zalun ba.

Mai taimakon marayun Allah ba ka nadama, halinka ba irin na katangan kasko ba,
Ka tallafa wa mai ciwo har da maras ciwo, in ba ka nan jihar Kebbi wahala mun diba,
Duk wanda bai da gata fanni na bid'ar ilmi, kai ne uwa-uba a gare su ka saba,

In ka shigo jahar Kabi nakasassu na murna, sun more arzikinka ina mai tambaba?

Mai yawan ibada da tsoron Allah ya yi dace da halin kirki domin ana kyautata haduwarsa da Allah za ta yi kyau. A sami mutum ya san mutuncin jama'ar da yake tare da su kuma ba ya kyamar su hali ne mai kyau da kowa ke son a san shi. Haka kuma idan aka sami mutum ba ya da maganar banza tsakaninsa da kowa, ana ganin mutuncinsa saboda ba azzalumi ba ne, ya dace da halin kirki. Irin wadannan halaye da aka jero a sama cikin baitin su kowane mutumin kirki ke so ya kasance da su, sai in so bai samu ba. Idan aka ce mutum mai taimakon jama'a ne halinsa na kirki ne, balle a ce marayu yake taimaka ma. Haka kuma yana taimaka wa marasa lafiya hadi da masu lafiya baki daya. Haka kuma shi ne gatan duk maras gata a fannin neman ilmi, wato shi ne matsayin mahaifi ga marasa gata domin ya dauke lalurar karatunsu baki daya. Gajiyayyun jihar Kebbi har farin ciki suke yi idan ya shigo jiha sanin irin tallafin da yake ba su kuma, wannan bai zama abin musu ba domin halinsa ne.

Wanda duk aka samu da halayen da aka ambata a sama babu shakka halinsa na fwarai ne, kuma mutane na murna da samun irinsa ya kasance shugabansu ba tare da fargaba ba. Dangane da yabon dan takarar da halayen kirki har yanzu, ga abin da mawa'kin ya ce:

Sarakunan jihar Kebbi na goyon bayanka, sun tabbata akwai alheri za'bo ka,
Sun ce idan kana nan ba za su bi kowa ba, don taimako kakai a gare su sun san ka,
Inuwar da ba ta kyamar kowa baban Ansar, duk wanda yat taho zai huta a cikinka,

Ka taimaka ma mai hali har da maras hali, mai arzikin da bai ci amanar kowa ba.

Wanda sarakunan jiha baki daya suka tsaya kai da fata don goya masa baya saboda sanin alherinsa ya isa mai halin fwarai da ya cancanci a sheda wa wadanda ba su sani ba domin su sani. Haka su tsaya kan bakarsu cewa ba za su goya wa kowa baya ba sai shi saboda taimakon da yake yi musu ya tabbatar da mutumin kirki ne mai halin da ake maraba da shi. A nan ana iya fahimtar Chiroma mutumin kirki ne kuma mai halin kirkin da al'umma ke nema ruwa a jallo ya shugabance su a cikin al'amuransu. Hausawa sun ce shedun duniya shi ne na lahira. Don haka, shedar da mawa'kin ya yi wa dan takaran da ta sarakuna da nakasassu da marasa gata da sauransu ya kasance sheda ga ambaton da aka yi masa da halin kirki. Wannan ya yi

daidai da karin maganar da Hausawa suka ce, "Na gari na kowa, mugu sai uwar da ta haife shi". Saboda haka Chiroma na kowa ne ba ya da bare a wurinsa.

Yabo Ta Fuskar Jaruntaka

Akan yabi mutum mai jaruntaka kuma a lokaci daya a kushe raggo. A fahimtata, Jaruntaka na nufin tsayawa kai da fata domin ganin an cimma duk bukatar da aka tunkara ta hanyar amfani da karfi da karfe. Ana iya cewa, jaruntaka na nufin yin fice ta hanyar samun nasara ga dukkan kalubalen da aka hadu da shi, idan kuma na kokawa ne, a sami mutum shi ya yi kaye ba shi aka kayar ba. Mawa'kin ya yabi dan takaran ta fuskar jaruntaka a cikin amshin wakarsa kamar haka:

Dogaronka Allah zaki dan zaki,
Ga Chiroma nan Ibrahim na gidan Mera,
Ko alama ba ya da shakkar artabu,
Yanzu dai jahar Kebbi ba gwarzoo bayanka,
Kai muke kira ka yi gwamna ka dace,
Baban Khalifa baban Ansar ba mu da shakka,
Mai rikon amanar jama'a ka saba.

Abin da aka kawo a sama amshin wa'kar ne. A layin farko aka fara tabbatar da dan takaran jarumi ne saboda kiran sa zaki kuma dan zaki. Hausawa na yi wa zaki kirari da cewa "Zaki mai kashi guda don karfi" kuma, ana ce masa manyan dawa. Bayan haka ana yi masa kirari da "Zaki mai kashe wa kainai nama". Kiran dan takaran zaki ya nuna jarumi ne inda a layi na uku aka fara tabbatar da jaruntakar da cewa, ko alama ba ya da shakkar artabu. Idan aka ce artabu ana nufin ya'ki ko fadar da ba a san kanta ba. A fagen artabu ana amfani da kowane mugun makami wanda mutum ya sani da wanda bai sani ba. Don haka idan aka ce mutum ba ya shakkar artabu, ana nufin ba ya tsoron abokan karawarsa don haka, duk inda jarumi ke kai ya kai. Mawa'kin ya fara da cewa, babu wani gwarzoo a jahar Kebbi bayan Chiroma, wanda a nan ma jaruntaka ce aka nuna. Ga wani baiti kuma:

Na san kidan farauta na gane kidan ya'ki, Chiroma zabi wanda ya dace wajjenka,
In ka yi kuskure ka dauki kidi na farauta, to ni Zuwaira zan saki layin bayanka,
Kamar maza tana ga muzuru ke mai waka, na san Chiroma layin ya'ki zai dauka,

To tunda dai Chiroman Kabi ka gado ya'ki, na so a mai da baya ta zan yau mu ci riba.

Mawa'kin na magana da dan takaran cewa ya san kidan farauta kuma, ya san kidan ya'ki don haka Chiroma ya zabi kidan da ya dace da shi a cikin biyun. Ya nuna idan ya kuskura ya dauki kidan farauta ta bakin Zuwaira (mai kama masa rerawa) za ta bar shi ta koma ga wani dan takara. Yahaya ya gaya mata cewa kamar maza na ga muzuru, kuma dan takaran jarumi ne don haka ya san kidan ya'ki zai dauka ya bar na farauta. A layi na karshe ta ce, tunda Chiroma ya yi gadon ya'ki, ta so zamanin da ya wuce na yake-yake ya komo yau

domin su ci riba mai nufin su sami rinjaye a kan abokan hamayya. Wannan wuri kadai ya isa a gano cewa akwai yabo ta fuskar jaruntaka. Ga wani wuri har yanzu da jaruntaka ta fito kamar haka:

Yanzu dai talakkawa ka fadin ka dace, ko'ina kana da darajja dan zaki,
Chiroma yanzu ka zama gwanki mai rangwangwan, a ja da kai a kwanta daki a yi raki,
Ka dau mutum ka dau kayanai ko bai so ba, angon Halima ba ka da shakka ko raki,

Sai ba ka nan maza suka faryar nuna bajinta, in ka fito kamar ba maganar sun kai ba.

A layi na biyu da ke cikin baitin sama akwai yabo ta fuskar jaruntaka inda mawaƙin ya kira Chiroma gwanki kuma mai rangwangwan. Rangwangwan asiri ne da ko abokin fada ya taso zuwa ga wanda suke karawa kafin ya kai gare shi, faduwa kasa yake yi. Haka kuma a layi na uku mawaƙin ya fadi cewa Chiroma ba ya da shakkar komai balle ya yi raki. Kare da karau ma a layi na farshe mawaƙin cewa ya yi, duk faryar da maza ke yi sai idan Chiroma ba ya nan ne. Idan ya fito kuma, sai su labe tamkar ba su ce komai ba. Idan aka yi la'akari da wannan kadai ya isa a ce Chiroma jarumi ne domin ya zama dodo sai rada. Wanda ya kai matsayin masu kiran kansu ko wadanda ake kira maza su yi maganar bugun gaba idan ba ya nan, idan kuma ya zo su yi shuru kamar ba su ce komai ba, ya fi su jarunta, don haka an sami yabo ta fuskar jaruntaka a cikin baitocin da aka kawo a sama ba tare da wani musu ba.

Yabo Ta Fuskar Mulki

An sami ganin kalaman yabo ta fuskar mulki zuwa ga dan takaran kamar yadda mawaƙin ya shirya a cikin wakarsa kamar haka:

Chiroma yanzu kai ne Kanta kai ne Mera, duk martabarsu na wajjenka sabbene,
Mai kwarjini kama da daren salla dan zaki, manya da yara na ra'ayinka mun gane,
In ka shigo mutane kowa sai ya tashi, ba wanda zai tare maka hanya farya ne,

Ka gadi martaba da muhibba a gidan mulki, ba mai buga ma bukka kwanon duba.

Akan sami yabo ta fuskar mulki a cikin wafokin siyasa kuma ba yanzu aka fara ba. Duk lokacin da dan takaran da ke neman wani matsayin siyasa, akan ji a bakin mawaƙinsa idan ya yi gadon mulki ko asali ta fuskar zuri'ar da ya fito. Idan aka sami abokin karawarsa bai fito daga gidan mulki ba, za a ji a bakin mawaƙin da ake hamayya da ubangidansa. Chiroman Kabi ya fito daga gidan sarauta har mawaƙin ya danganta shi da kakanni da iyayensa a cikin wakar da nuna tabbatacin hakan a cikin wakar. Haka kuma, mawaƙin ya fadi cewa dan takaran na da martaba da muhibbar gidan mulki, hasali ma, yana riƙe da matsayin

Chiroman Kabi kafin likkafa ta ci gaba wata rana. Babu kage balle kakale a cikin maganar mawaƙin domin matsayin da yake riƙe da shi na Chiroman Kabi don kawar da tababa. Dan takarar dan sarauta ne, har ma yana riƙe da matsayin Chiroman Kabi. Maganar ba a kasuwa aka saya aka sanya masa ba, gado ya yi kamar yadda mawaƙin ya ambata. Ke nan, an sami yabo ta fuskar mulki a cikin wakar 'Wutar kara izan masu diya'.

Zuga

Zuga na nufin harzuka ko tunzura wani ko hura shi (Kamusun Hausa, 2006:495). Akan sami zuga a cikin wafokin siyasa daga mawaƙan siyasa ta hanyar hura wani mutum tunzura shi da wasu maganganun idan ya ji su, babu batun komawa baya sai dai kara kaimi domin da ma ana yin zuga don kara wa mutum kwarin guiwa don ya yi wani abu. An sami wani wuri da mawaƙin ya zuga dan takaran inda ya ce:

Na san kidan farauta na gane kidan yaƙi, Chiroma zaƙi wanda ya dace wajjenka,
In ka yi kuskure ka dauki kidi na farauta, to ni Zuwaira zan saki layin bayanka,
Kamar maza tana ga mazuru ke mai waka, na san Chiroma layin yaƙi zai dauka,

To tunda dai Chiroman Kabi ka gado yaƙi, na so a maida baya ta zan yau mu ci riba.

Chiroma yanzu kai ne Kanta kai ne Mera, duk martabarsu na wajjenka sabbene,
Mai kwarjini kama da daren salla dan zaki, manya da yara na ra'ayin ka mun gane,
In ka shigo mutane kowa sai ya tashi, ba wanda zai tare maka hanya farya ne,

Ka gadi martaba da muhibba a gidan mulki, ba mai buga ma bukka kwanon duba.

.....,
Chiroma yanzu kai muka dubi in ka shirya, tafiya da kai gwani ba wahalar banza ba.

A cikin baitin farko da ke sama mawaƙin ya ba Chiroma zaƙin daya daga cikin kida biyu, kidan farauta da na yaƙi. An sheda masa idan ya dauki kidan farauta ba a tare da shi. Nan take mawaƙin ya ce babu shakka kidan yaƙi Chiroma zai dauka domin ko ba komai, ya gadi yaƙi wajen kakanninsa har ya yi fatar a maido lokacin yaƙi na da domin su sami nasarar kayar da abokin jayayyar dan takaransu saboda an fi nuna bajintar yaƙi a zamanin da fiye da yau.

A baiti mai bin na sama kuma, mawaƙin ya ci gaba da zuga dan takaran ta hanyar cewa, shi ya maye matsayin Mera da Kanta domin martabobinsu sun komo wajensa. Chiroma ya gadi martaba da muhibbobin gidan mulki, ba kamar abokin karawarsa ba. A cikin baiti na farshe ma akwai zuga wurin da mawaƙin ya ce,

Chiroma yanzu kai muka dubi in ka shirya domin tafiya da gwani ba wahalar banza ba ce. Kiran dan takaran gwani zuga shi ne domin, nuna tafiya da shi ba wahala ba ne da mawaƙin ya faɗa. A takaice, akwai zuga a cikin baitocin da aka kawo a sama kamar yadda aka gani.

Zambo

Masana da dama sun bayyana ma'anar zambo kamar yadda aka gani a cikin rubuce-rubucensu inda waɗansunsu suka ce:

Kalmar zambo tana nufin aibanta wani mutum ko wani abu dangane da sifarsa ko akidarsa, ta yin amfani da wasu lafuzza na aibantawa ko muzantawa [19, 20]. Wani kuma cewa ya yi, wasu kalmomi ne na muni da bata wa wani mutum muruwa da ake amfani da su kai tsaye ga wanda ake bukata [16]. Shi kuma Dangambo cewa ya yi, "Shi kuma zambo ba kamar habaici ba, zagi ne na kai tsaye, idan an kwatanta shi da habaici. A cikin zambo ana siffanta mutumin da ake nufi da duk siffofinsa, halayensa, dabi'unsa, danginsa, iyalansa da dai duk wani abu da ya shafe shi wanda zai taimaka a gane da shi ake. Saboda haka idan aka yi maka zambo, duk wanda ya san ka zai gane da kai ake. Babbar gaba, ita ce ke haddasa zambo (Cikin Rabe-Raben Adabin Hausa da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa). Ga abin da wani ya ce, "Zambo kishiyar yabo ne kuma a kaikaice yabo ne ga gwarzon waƙar da ake yi. Mawaƙi kan ambaci wasu abubuwa na kasawa da wani ya yi domin cewa bai kai tauri ko dambe ko kokawa ko satar gwarzon da ake yi wa waƙa ba [7].

An sami wakanar abubuwan da masana suka bayyana game da zambo a cikin waƙar "Wutar Kara Izan Masu Diya" kamar haka:

.....,
Wasko na Jega bai yi halin dauki ga banza ba, Allah ya wa ragi albarka na gode,
Badamasi Augie Allah ya tsare ka ga 'yan iska, magana ta gaskiya ba ta koma karya ba.

A takaice, kalmar 'yan iska da mawaƙin ya yi amfani da ita zuwa ga wasu abokan gaba, shi ne zambon da ya yi amfani da shi a cikin waƙar, da ya fito baro-baro idan aka yi la'akari da abin da masanan suka bayyana. Ambatar mutum da abin da ba ya so zagi ne, zagin mutumin da ake adawa da shi domin a muzanta shi cikin jama'a kuwa shi ne zambo. Ba wannan kadai ne zambo da ke cikin waƙar ba amma, shi ya fito fili fiye da sauran da ke akwai.

Habaici

Habaici hanya ce da wasu mawaƙa suke amfani da ita domin su kasƙantar da wani mutum ko kuma su muzanta shi, ko su zage shi, ko kuma su caka masa magana a fakaice [17]. An sami irin waɗannan maganganu a cikin waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya' da Yahaya Sauwa ya yi ta Chiroman Kabi a lokacin da ya kuduri takarar matsayin gwamnan jihar

Kebbi a shekarar 2019. Wannan ya yi daidai da maganar Hausawa da suka ce "Ba a rasa nono rugga". Manufa, ba yadda za a yi waƙar siyasa ba tare da an sakada habaici a ciki ba, kamar yadda Yahaya ya yi a inda ya ce:

.....,
Karen gida akwai rigima bai kashe bera ba, karfin karan gado ya fi na sandag gwadda,
Ina ganin ka ba ka gani na dan babule, mai jan faɗa ya boye ai ba gwarzo ba.

Ga rijiya tana ba da ruwa don ceton mu, guga tana hana muna diba don sheri,
Baƙin cikinki guga ya sa ki shiga ƙangi, mugun halinki ya hana igiya tasiri,
To yanzu lokacin rankon gayya ya kama, ba wanda zai rage miki wahala sai ƙari,

Mai dundumi duhun hadari ya sa ka boye, mai kunzugu rage cuta ba don ni ba.

.....,
In don ganin hurar wani bari tudda hura taka, dan kwaƙwale wutakka daban ce la shakka,

Tafarnuwa ina son ki ina jin shakkun ki, kowat taƙa ki ba zai yi rashin wari ba.

A cikin baitin farko da ke maganar habaici an kira wanda ake yi wa habaicin karen gida da bai taƙa kashe ko bera ba kuma an ce sandag gwadda ne saboda rashin karfin farin jini ga jama'a saboda bai kai abokin hamayyarsa karbuwa ba. Bayan haka, an kira shi matsoraci saboda duk lokacin da ya ja rigima, maimakon ya tsaya a gwabza, ba ya yin hakan sai dai ya je ya boye saboda tsoro. Matsoraci kuwa ba ya taƙa zama gwani domin ko Dr. Alhaji Mamman Shata Katsina cewa ya yi:

Shata: Mai tsoro ba ya gwaninta ko wane ne,
Kuma ko dan wa,
Allah ko,
Matsoraci ba ya zama gwani, ko wane ne,
To, to, to,
Amshi: Alo-alo mai ganga ya gode,
Yaran mai ganga sun gode.

A baiti na biyu an kira wanda aka yi wa habaicin dan sheri/masharranci ta inda yake hana a yi wa al'umma alheri har aka kamanta shi da gugar da ba ta da amfani a bakin rijiya, ko ana ganin ruwa ba a debo su da ita ko ga igiya lafiyayya. Duk abin da yake yi ana kallon sa, kuma yanzu lokacin ramuwa ya zo, ramawa za a yi ba tare da an tausaya masa ba kamar yadda ya fi tausaya wa al'umma. Don haka babu batun rage wa guga wahala sai dai a fara mata ya kasance sakamako ga abin da ta yi wa al'umma domin ita ma ta ji idan da dadi. Haka kuma mawaƙin ya nuna mutumin ba ya gani sosai saboda rashin lafiyar dundumi da yake fama da ita. Ya fara da cewa idan hadari ya yi duhu sai ya nemi wuri ya buya. Ba wannan kadai ba, mawaƙin ya fara

kiran sa macuci ta inda ya ba shi shawarar ya rage cutar al'umma ba don kansa ba. A baiti na karshe an kira shi dan kwaƙwale (mai sanya hannunsa a gindin kananan yara mata), inda ya ce wutar da za a sanya shi ta musamman ce. A takaice mai yi wa yara mata kanana da ake ce wa *fingering* da Turanci. Mawaƙin ya nuna ba ra'ayin sa ne ba ya yi ba, a'a. Yana shakkun ya kasance halinsu na kwaƙwalar yara ya zama ɗaya. Wannan ne dalilin da ya sa ya bar shi. Babu shakka duk mutumin da aka kira kare, raggo, ɗan sheri (masharranci), ɗan baƙin ciki da sauransu an yi masa habaici ba kaɗan ba. Wannan ya kara tabbatar da cewa, habaici na ɗaya daga cikin kananan saƙonnin waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya' da Yahaya Sauwa ya yi wa Chiroman Kabi.

Addu'a

Addu'a kalmar Larabci ce mai nufin roko ga wanda ake bauta Hausawa suka ara suna amfani da ita da ma'anarta ta Larabci. A wani wuri cewa aka yi addu'a na nufin rokon ubangiji [12].

Dangane da ma'anar addu'a an sami wani mai bincike ya ce "Addu'a tun asali kalma ce ta Larabci wadda ke nufin 'Da' autu fulan' wato na kira wane, ina neman shi da ya fuskanto ni. A cikin addinin Musulunci kuwa, sai ma'anar ta fadada zuwa wani nau'i na yin ibada ta hanyar fuskantar ubangiji Allah (SWT) da kiran sa da ganawa da shi da kaskantar da kai da nuna kasawar bawa zuwa ga Mahallici (Allah) domin kwaɗayin samun taimakonsa na alherin duniya da na lahira. Haka kuma da neman kariyarsa ta hanyar tunkude duk wani sharri da bala'i da yayewar baƙin ciki ko gusar da jin tsoro da tabbatar da aminci zuwa ga mai yin addu'a" [18].

A tawa fahimta, addu'a na nufin kai koke da bayi ke yi a wurin Allah da rokon a biya musu buƙatunsu na alheri da waɗanda ba su ba, musamman a fagen siyasar zamanin da ake ciki.

Ga misalai kaɗan kamar haka:

.....,
Wasko na Jega bai halin ɗauki ga banza ba, Allah ya wa ragi albarka na gode,

Badamasi Augie Allah ya tsare ka ga 'yan iska, magana ta gaskiya ba ta koma karyar ba.

.....,
Sai godiya Aminu Suleiman gwauron dutse, mai tallaba kanai mashi illa na gode,

Sai godiya Suleiman na Chiroma akwai himma, Allah ya bar ka tare da manya na gode,

Sai godiya magajin Sabla na gidan mulki, fada da aljani ba riba na duba.

Duk addu'o'in da ke cikin baitocin biyu na alheri ne zuwa ga masoya. Da farko kyauta aka yi wa mawaƙin, shi kuma ya yi addu'a ga wanda ya ba shi kyautar da cewa, Allah ya sanya albarka cikin dukiyarsa

tare da yin godiya ga kyautar da aka yi masa. A baitin kuma an sami mawaƙin ya kara yin irin addu'ar Allah ya yi wa mutumin da ya ba shi kyauta tsari daga 'yan iska. A baiti na biyu kuma mawaƙin ya kara yi wa wani addu'ar Allah ya tsawaita zamansa da manya (Chiroma) saboda alherin da ya yi masa a madadin Chiroma. A takaice an sami addu'o'in alheri a cikin waƙar ba na sharri ba. Wannan bai hana a sami baƙar addu'a a cikin wata waƙa ba.

Salailan Da Ke Cikin Waƙar

Masana da dama sun bayyana abin da ake nufi da salo a nazarin waƙa. Daga cikinsu akwai Abdullahi Bayero Yahya da ya ce:

"Salo yana nufin duk wata dabara ko hanya a cikin waƙa wadda ake bi domin isar da saƙo, ita wannan dabara ko hanya tana yi wa waƙa kwalliya ta yadda saƙon waƙar zai isa ga mai sauraro ko mai karatun waƙar".

Mawaƙin ya yi amfani da irin wannan dabara domin isar da saƙonsa ga jama'a ta hanyar amfani da salailai kamar haka:

Kamancen Fifiko

Kamancen fifiko na nufin kawo abu biyu a wuri ɗaya tare da cewa ɗayan ya fi ɗaya. Kalmomin da ake amfani da su domin nuna fifiko sun haɗa da fi da zarce da take da wuce da ɗara da gota da tsere da sauransu [13].

Mawaƙin waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya' ya yi amfani da salon kamancen fifiko a wurare da dama a cikin waƙarsa sai dai, za a kawo kaɗan daga cikinsu a matsayin misali. Ga su kamar haka:

.....,
Karen gida akwai rigima bai kashe bera ba, karfin karan gado ya fi na sandag gwadda,
Ina ganin ka ba ka gani na ɗan babule, mai jan fada ya boye ai gwarzo ba.

Dan kanzagin siyasa mai siffar ɗagutu, ni na daɗe ina son huɗe haushinka,
Wai wane ɗan sarauta ne ko ɗan sa ɗaki? Wallai Chiroma ya fi gabanka ɗan kuka,
In don ganin hurar wani bari tudda hura taka, ɗan kwaƙwale wutakka daban ce la shakka,

Tafarnuwa ina son ki ina jin shakkun ki, kowat taɓa ki ba zai yi rashin wari ba.

Idan aka yi la'akari da abin da Yahya, 1997 ya ce, babu shakka an sami salon kamancen fifiko a inda kalmomin ya fi suka fito a cikin baitocin biyu ta hanyar da aka kawo abu biyu aka nuna ɗaya ya fi ɗaya. A nan an sami tabbacin fifiko ake nunawa tsakanin karan gado da sandag gwadda da kuma fifikon da ke tsakanin Chiroma da mutumin da ba a fadi sunansa ba, mawaƙin

na nuna cewa Chiroma ya fi mutumin nesa ba kusa ba idan aka yi zancen kirki da sauransu.

Kamancen Daidaito

Kamancen daidaito shi ne kamancen da ake cewa abu kaza daidai yake da abu kaza. An sami irin hakan a cikin waƙar da ake sharhin jigoginta da salailanta inda aka sami mawaƙin ya fito da su a wurare da dama, sai dai an kawo kalilan domin misali kamar haka:

Chiroma yanzu kai ne Kanta kai ne Mera, duk martabarsu na wajjenka sabbene,
Mai kwarjini kama da daren salla ɗan zaki, manya da yara na ra'ayinka mun gane,
In ka shigo mutane kowa sai ya tashi, ba wanda zai tare maka hanya karya ne,

Ka gadi martaba da muhibba a gidan mulki, ba mai buga ma bukka kwano na duba.

A baitin, mawaƙin ya daidaita kwarjinin Chiroma ga jama'a da daren salla karama ko babba. Babu shakka ba yara kaɗai ba, har manya na marmarin daren kowace salla domin muhimmin abu ce ga al'umma baki ɗaya. Mawaƙin ya nuna jama'a na ra'ayin Chiroma kamar yadda ake marmarin daren salla domin farin cikin da ke ciki na kawa da sauransu. Haka kuma, a baitin an kawo magana mai kama da hakanan inda ya ce, Chiroma shi ne Kanta kuma shi ne Mera. Kari ga hakanan kuma, inda ya ce duk martabobin waɗannan manyan mutane na wajen Chiroma. A takaice, yana nufin da halin Kanta da na Mera da na Chiroma duk kat da kat suke bai rago komai daga halayensu ba don haka shi ne su, musamman idan aka yi zancen martabar gidan mulki. Wannan ma na nuni da cewa kamancen daidaito ne da aka tsamo a cikin waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya'.

Dabbantarwa

"Salon dabbantarwa na nufin ɗaukar wata sifa ta dabba a aza wa mutum ita da niyyar girmamawa ko kuma wulakantawa ta hanyar aza wa mutum hali ko sifar dabbar da aka yi amfani da ita a wajen zaɓen halittar ko ɗabi'arta domin a aza wa mutum ita [13]".

Mawaƙin ya yi amfani da salon a inda ya wulakanta wani ta fuskar ambatar sifarsa da halinsa wurin da ya kamanta shi da wata dabbar ruwa da ake kira boɗami da kuma dabbar gida mai suna kare. Ga abin da ya ce:

.....
Na Chiroma Garba Garus mai ja maka ya taɓe, a gidan Chiroma ba ka da gefe na duba,

Ka kama gaskiya da amana ka wuce gori, halinka ba irin halin boɗami ba.

Karen gida akwai rigima bai kashe bera ba, karfin karan gado ya fi na sandag gwadda,
Ina ganin ka ba ka gani na ɗan babule, mai jan faɗa ya boye ai ba raggo ba.

A takaice, mawaƙin ya aibanta wani mutum ta fuskar danganta shi da halin rashin kirki. Wanda duk ya san boɗami (kifi ne mai shigewa cikin laka, ya zauna tsawon watanni shi kaɗai ba mai koma ganin sa sai ruwa ya komo ko kuma idan an fito da shi saboda wani dalili na daban, amma ba ya fito da kansa ba. Mawaƙin ya yabi Garba Garus da halin kirki ta hanyar faɗar cewa halinsa ba irin na boɗami ba ne. Wannan ya nuna boɗami ba ya da hallin kirki kamar yadda aka ambata a baya. Ma'ana, ɗan kaza ne, idan ya samu sai ya gudani dangi.

Abuntarwa

Abuntarwa na nufin mayar da mutum ko dabba ko tsuntsu ko wani abu mai rai ya zama abu maras rai [18]. Mawaƙin ya yi amfani da wannan salon wurin da aka sami ya mayar da Aminu Suleiman dutse amma, ta hanyar ɗaukaka darajarsa ba wulakanta shi ba kamar haka:

.....
Sai godiya Aminu Suleiman **gwaunon dutse**, mai tallaba kanai mashi illa na gode,
Sai godiya Suleiman na Chiroma akwai himma, Allah ya bar ka tare da manya na gode,

Sai godiya magajin Sabla na gidan mulki, faɗa da aljani ba riba na duba.

Mawaƙin ya siffanta Aminu Suleiman da gwaunon dutse (babban dutsen da ya fi gaban ɗauka ga kowa) wanda duk ya ce ya tallabe shi wahala ce rabonsa domin ba ya iyawa, karshe sai ya halaka mutumin da ya ɗauke shi. Wannan ya tabbatar da cewa, mawaƙin ya mayar da Aminu wani abu ta hanyar kiran sa dutse kuma gwauro (babba) ba karami ba. Ba za a ce wannan ne kaɗai salon abuntarwa a waƙar ba sai dai, shi aka kawo a matsayin misali, don tabbatar da wannan salon a cikin waƙar.

Aron Kalmomi

Wannan na nufin amfani da kalmomin Larabci ko Turanci da sauransu a cikin waƙa da mawaƙi ke yi a cikin waƙarsa [18]. Mawaƙin na amfani da kalmomin domin nuna kwarewa da harshe da iya waƙa da kuma samar wa waƙarsa amon da ya dace da ita. Yahaya ya yi haka a cikin waƙarsa inda ya yi amfani da kalmomin Larabci da na Turanci a cikin wasu baitoci masu yawa kamar yadda ya kawo a cikin waƙarsa kamar haka:

.....
In don ganin hurar wani bari tudda hura taka, ɗan kƙaƙwale wutakka daban ce la shakka,

Abin da kak kashe a baya a fatin APC, Allah kaɗai yake sakayya na duba,

.....

Mai hankuri Bala ceza (chaser) Bagudo mai Allah,
zama da kai akwai alfanu na gode,
.....

Zagi dan gwaggo duniya ba ka dauke ta da girma ba, na
Chiroma dole in gaishe ka na gode,
Isah direba shi ma bai yo mini karya ba, kauna da ni da
kai sai Allah na gode,
Ga gaisuwa ga Ibrahim direba dottijo, sarkin gudu a bar
maka hanya na gode,

Dan Sauwa dan sarauta ne Dahiru na gode, mai
hankurin zumunci ne ba raggo ba.

.....
Zan je na iske Sani thirty-fourty (3040) manya, na
Magaji ba a jin kukanka na gode,
Wasko na Jega bai yi halin dauki ga banza ba, Allah ya
wa ragi albarka na gode,

Badamasi Augie Allah ya tsare ka ga 'yan iska, magana
ta gaskiya ba ta koma karya ba.

.....

Ga odalen Chiroma Bashar tafi da karfinka, halinka ba
irin na birai ba na gode,

Sai godiya Bashar Danmalam ka san hanya, tukinka ba
irin na direban mata ba.

A cikin waƙar an yi amfani da kalmar Larabci
(la shakka) da na Turanci da suka hada da party da APC
da chaser da driver da thirty da fourty da orderly da
sauransu. Duk kalmar da aka yi amfani da ita ta hanyar
aro sai da aka dubi wurin da ta dace aka sanya ta, kuma
ta fito da abin da mawaƙin ke son ya fada a cikin
waƙarsa domin samar da kari ko sautin waƙarsa.
Kalmomin da aka yi amfani da su na dauke da ma'ana
kamar haka: La shakka= babu shakka, babu kokwanto,
tabbas. Party= fati. APC (All People's Congress) = Fati
hada kan al'umma, Jam'iyyar Kawo Cigaban al'umma.
Chaser = mai biyar abu har sai ya kai ga biyan bukata.
Driver= mai tuki/direba a matsayin kalmar aro ta
Turanci. Thirty=talatin. Fourty= arba'in. Orderly= mai
tsaron mutum/mai kula da mutum/sarkin yaƙi/zagin
wani mutum.

Kinaya

Kinaya na nufin kiran abu, musamman mutum,
da sunan da ba shi ne nasa da aka san shi da shi ba,
domin wannan suna ya bayar da ma'anarsa da kuma
tunanin da ma'anar za ta kawo zuwa ga wanda aka kira
da wannan suna, shi ake kira salon kinaya [18].
Mawaƙin ya yi amfani da wasu sunaye da ya kira
Chiroma da su da suke dagawar daraja yake nufi kuma
wanda aka kira da sunayen ya yi na'am da su ba tare da
ya kore ba. Sunayen sun faranta masa rai kuma a
bayyane dagawar daraja ce ga wanda aka yi wa waƙar.
An sami wuraren da mawaƙin ya kira mutumin da
sunayen da ba a san shi da su ba, amma sunayen sun ba
da ma'ana kuma, tunanin ma'anar za ta kawo zuwa ga
wanda aka kira da su. Ma'ana wanda aka kira da sunan

zai ji dadi, shi kuma wanda ya kira shi da sunan ya yi ne
domin ya ji dadi. Babu shakka Chiroma ya ji dadin
sunayen da aka kira shi da su domin daukaka shi aka yi
ba kaskantar da shi ba. Ga abin da mawaƙin ya ce:

Yanzu dai talakawa ka fadin ka dace, ko'ina kana da
darajja dan zaki,
Chiroma yanzu ka zama gwanki mai rangwangwan, a ja
da kai a kwanta daki a yi raki,
Ka dau mutum ka dau kayanai ko bai so ba, angon
Halima ba ka da shakka ko raki,

Sai ba ka nan maza suka karya nuna bajinta, in ka fito
kamar ba magana sun kai ba.

A cikin daji babu dabbar da ta kai zaki daraja
da martaba da iko. Akwai tsammanin cewa, duk inda
saniyar gaba ta sha ruwa nan ta baya ke sha. Wannan ya
sanya mawaƙin ce wa Chiroma zaki dan zaki, saboda
daga darajarsa ya yi ba nakasa shi ba. Haka kuma, kiran
da aka yi masa da cewa gwanki mai rangwangwan
cicciba shi aka yi zuwa ga matsayin da wani bai sami
kai gare shi ba. Rangwangwan magani ne da duk yadda
'yan adawa suka bukaci kai ga jikin mutum, ba za su
iya ba, hasali ma kafin su kai gare shi sun fadi kasa. A
taƙaice, ana nufin Chiroma ya buwayi 'yan adawa ta
kowace fuska, domin ya fi karfinsu.

Karin Magana

Karin magana wani gajeren zance ne mai
dauke da bayani mai yawa idan za a tsaya a yi bayani
sosai. Doguwar magana ce aka kakkarya ta koma
gajeruwa domin taƙaita wasu maganganu ta hanyar
furta ta. Mawaƙa na amfani da karin magana a cikin
waƙoƙinsu a wasu lokuta domin taƙaita wasu
maganganu da suke da a zukatansu. Sukan yi su domin
batar da bami a cikin wata magana kuma sukan yi
domin aika habaici ga wani ko wasu mutane dangane da
wani al'amarin da ba sai an bayyana sosai ba. Yahaya
Sauwa na daga cikin mawaƙan da ke amfani da karin
magana a cikin waƙoƙinsa koyaushe. Hasali ma, yakan
samar da sunayen wasu waƙoƙinsa ta hanyar amfani da
karin magana. Duk mai sauraron waƙoƙinsa ya san da
haka idan yana fahimtar abubuwan da ke cikin
waƙoƙinsa. An tsinci wasu karin maganganu a cikin
waƙar 'Wutar Kara Izan Masu Diya' da suka hada da
wadannan:

.....
Musa a gaida dan Dakingari na al'umma, **mai hakuri**
yana dafa dutse gwarzo ne,

Tungar Rini za ni na in iske Abdullahi, kwas sanko bai
ganin laifinka na duba.

.....
Kura da shan bugu gardi da karbe kuɗinshi, mai
yaudara ba zai iya halin girma ba,

Wallahi to Abu Hali ka kai dottijo, ka ba su baya ba da buƙatar komai ba.

Sallama nikai al'umma na jaha tamu, ga ni nan da sabon launi kun ji ni,
Yahaya Sauwa ne da Zuwaira ta Kanon Dabo, za mu aika sakon waka don nuni,
Abin da zan fadi ban sa son raina ciki ba, gwargwadon fahimta ku tsaya ku yi auni,

Rashin sani ka sa kaza kwana bisa damma, safiya ta waye ta yi kwacen tsaba.

A baitoci uku na sama an sami karin magana a cikin kowane. A baiti na ɗaya akwai karin maganar nan da Hausawa ke cewa “Mai haƙuri yana dafa dutse har ya sha romonsa”, ammasaboda lalurar waƙa aka yanke maganar aka tsaya nan. Haka kuma a baiti na biyu akwai karin maganar da Hausawa ke cewa, “Kura da shan bugu Gardi da karɓar kuɗi”. A na uku kuma, mawaƙin ya kawo karin maganar nan mai cewa “Rashin sani ya fi dare duhu”. Daga nan aka alaƙanta kaza da kwana a kan dame don rashin sani domin tsaba kaza ke nema da rana ruwa a jallo, a ce ta kwana a kan dame? Babu shakka rashin sani ya tabbata.

Kammalawa

A cikin takardar an tattauna batutuwa da dama da suka haɗa da tsakure da gabatarwa da kawo taƙaitaccen tarihin mawaƙin haɗi da tarihin waƙar kanta. Biye da waɗannan an kawo sharhin jigogin waƙar babba da kanana da suka haɗa da tallar ɗan takara da kananan jigogin yabo ta fuskoki daban-daban da suka haɗa da addini da halayen kirki da jaruntaka da mulki da zuga da habaici da zambo da kuma addu'a. Haka kuma an yi sharhin salailan da suka fito a cikin waƙar da suka haɗa da kamancen fifiko da na daidaito da salon dabbantarwa da na abuntarwa da aron kalmomi da salon kinaya da kuma amfani da karin magana. A karshen takardar, kammalawa ta biyo baya tare da manazarta.

MANAZARTA

1. Hiskett, M. (1975). *A History OF Hausa Islamic Verse*, University Of London SOAS. Malet Street, London WC1E 7HP.
2. Furniss, G. (1977). ‘Jigo Da Salon Waƙoƙin ‘Yan Kungiyar Hikima Ta Kano Da Muhimmancin Waƙoƙin Ga Rayuwar Al'ummar Hausawa’. MA Dissertation S.O.A.S. University of London.
3. Abdulkadir, D. (1974). *Poetry Life and Opinion of Sarda Zungur NNPC Zaria*.
4. Amin, M.L. (2001). ‘Waƙoƙin Jihadi Goshin Karni Na 21’. *Mujallar Hausa Studies Vol. II No 2*.

5. Birniwa, H.A. (1987). ‘Conservatism And Discent: A Comparative Study of NPC/NPN, And NEPU/PRP Hausa Political Verse form Ca 1946-1988’. Ph D Thesis Usmanu Danfodiyo University, Sokoto.
6. Dangambo, A. (1974). ‘The Nigerian Hausa Civil Wars Poems (Poems in Praises of Soldiers) Studies in Hausa Language Literature and Culture’: The First Hausa International Conference Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, B.U.K, Kano.
7. Yahaya, A.B. (1982). *Jigon Nazarin Waka*, FISBAS Media Service, Kaduna.
8. Sa'id, B. (2002). ‘Rubutattun Waƙoƙin Hausa na Karni Na Shirin A Sakkwato Da Kebbi Da Zamfara’ Kundin Ph D Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya Jami'ar Beyero. Kano.
9. Bunza, A.M. (1994). *Yaki Da Rashin Tarbiya Lalaci, Cin Hanci Da Karɓar Rashawa Cikin Waƙoƙin Alhaji Muhammadu Sambo Wali Basakkwace*, Ibrash Islamic Publishers Center Ltd, Lagos.
10. Yakawada, T. M. (2002). ‘Eulogues, The Building Blocks Of Hausa Praise Song: A Thematic And Structural Examination’, Ph D Thesis Department Of Nigerian And African Languages, Ahmadu Bello University, Zaria.
11. Yahaya, A.B. (2001). ‘Dangantakar waƙa Da Tarbiyar ‘Ya’yan Hausawa’ Cikin Harsunan Nijeriya XIX” 94-108, CNHN Jami'ar Bayero, Kano.
12. Dangambo, A. (1984). *Rabe-Raben Adabin Hausa Da Muhimmancinsa Ga Rayuwar Hausawa*. Madaba'ar Triumph Gidan Sa'adu Zungur, Kano.
13. Yahaya, A.B. (2001). *Salo Asirin Waka*, FISBAS Media Services, Kaduna.
14. Jami'ar, B. K. (2007). *Kamusun Hausa Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya*, B.U.K.
15. Dangambo, A. (1974). ‘The Role of Islam in Northern Nigerian Politics with special Reference to Hausa Verse’. MA Dissertation, S.O.A.S University of London.
16. Gusau, S.M. (1988). ‘Waƙoƙin Makadan Fada: Sigoginsu da Yanaye-Yanayensu’. Ph.D. Thesis. Department of Nigerian Languages, Bayero University.
17. Abba da Zulyadaini. (2000). *Nazari Kan Waƙar Baka Ta Hausa*, Gaskiya Corporation LTD, Zaria.
18. Dangambo, A. (2007). *Daurayar Gadon Fedɛ Waka*. Zaria: Amana Publishers Ltd
19. Dunfawa, A. A. (2005). *Zambo da Habaici a Cikin Waƙoƙin Fada*. *Dundaye Journal*: Department of Nigerian Languages, Usmanu Danfodiyo University, Sokoto.
20. B.U.K/ CNHN. (1977, 2006). *Waka A Bakin Mai ItaI*, NNPC, Zaria.

Cite This Article: Dano Balarabe Bunza., (2021). Sharhin Waƙar ‘Wutar Kara Izan Masu ‘Diya’ ta Yahaya Bala Sama’ila Sauwa. *East African Scholars J Edu Humanit Lit*, 4(2), 48-58.